

دیوئیکی دیکه‌ی به‌فیرۆدانی ئاو له هه‌ریمی کوردستان و عێراق

05-07-2022

نووسه‌ره‌کان

مه‌حموود بابان

کورتە : پێداوستی ئاویی خه‌لکی هه‌ریمی کوردستان و به‌هداردانی له هه‌مان کاتدا

ناوچەبەك ئاوى پارىژراوه كە ئاوى پىويست و پاك و بەردەستى بۇ ژيان بەھەموو پىداويستىيە بىنەپەتتەبەكەنى وەك تەندرووستى، پىشەسازى و ھتد ھەبىت. ئىستا قەيرانى ئاوى ياخود كەمبوتتەھى ئاوى ھەپەشە لە بەردەوامبوتتەھى ژيان و چالاككەبەكەنى دىكەى مرۇف دەكات و دەپتە بەردەم مەترسىيەھە. ئىستا زياتر لە ملياريك كەس لە ناوچە كەمبوتتەھەكان دەژىن و تاوھەكو سالى 2025، نىكەى 3.5 مليار كەس تووشى كەمئاوى دەبن! ھەروھە مەترسىيەكانى پەيوەندىدار بە كەمبوتتەھەى ئاوى برىتىن لە: ناسەقامگىرى، كۆچكردن، ناكۆكى، نائارامى و نەبوتتەھەى خۇراكى پىويست، كە ھەموو ئەمانە بەرھە ئەوھەمان رادەكيشىت كەوا قەيرانى ئاوى پىويستى بە بەرھەنگارىبوتتەھەى خىرا و ھەنگاوى كردارىي دەستبەجىيە، كە بتوانىت ھەپەشە و مەترسىيەكان كەم بكاھە، تاوھەكو لىكەوتەكانى لە ئىستا و داھاتوو كەمترىن[1].

بەپنى ئامارە فەرمىيەكان لە عىراق يەك لەسەر سىي خەرجىيەكان بۇ خۇراك دەپوات، كە 80% بۇ خۇراكى بازىرگانى[2] واتە خۇراكى چىشتخانە و رىستوراننەكانە. ھەروھە عىراق لە رىزى سىيەم وئاتى جىھان لەپووى بەفپىرۇدانى خوارنەوھە داپە، كە 120 كىلوگرامە بۇ ھەر تاكىك[3]! ھەروھە بەپنى نوپترىن راپۇرت، نىكەى 38%ى خاشاكى مالىنىش لە ھەرىمى كوردستان خۇراكە[4]!، لەپاستىدا خستەپووى ئەم ئامارنە تەنبا بۇ دەرخستى ئەو راستىيەھە كە چەند لىتر ئاوى بەفپىرۇ دەپوات لەم بەفپىرۇدانەى خۇراكەھە. بۇ نمونە 0.45 كىلوگرام گۆشتى گا، 8178 لىتر ئاوى پىويستە تاوھەكو دەپتە بەرھەم و دپتە بەردەستى بەكاربەر. يەك دايبى 40 لىتر ئاوى، پارچەبەك نان 178 لىتر ئاوى، يەك لاپەھەى كاخەز 36 لىتر ئاوى، يەك ھەمبەرگىش 3000 لىتر ئاوى پىويستە.

ئالزەھەپە كە دەردەكەوتت، بەفپىرۇدانى ئاوى تەنبا ئەوھە تەنبا بەكاربەردى راستەوخۇى ئاوى نىيە وەك بەفپىرۇدانى ئاوى شىرىن بۇ شۇردنى ئوتۇمبىل، شۇردنى بەردەم مالىھەكان، بەفپىرۇچوونى بەھۇى نەبوتتەھەى تەواھەى تەنكى مالىن، بەفپىرۇچوونى بەھۇى كۆنى تۇرى ئاوى، پىسبوونى سەرچاھەكانى ئاوى بەھۇى ئاوى قورسەھە (زىراب و تاوھەپۇ)، پاكنەكردنەھەى ئاوى بەكارھاتووى مالىن و گرتنەھەى سەرچاھە ئاوييەكان بۇ ئاودىرى بەشيووزى كۆن، بەردانەھەى ئاوى لەكاتى خۇشوردن و ددان شتن و...تاد، بەلكو شىووزى ژيانى رۇژانەمان لە پىداويستىيە سەرھەتاييەكانەھە بگرە تاوھەكو پىداويستىيە بىنەپەتتەبەكەنى دىكە، بەفپىرۇدانىكى ئاوى شىرىن تىداپە، چ بەرھەمەينانى لە ناوخۇ ياخود لە دەردەھەى ھەرىمى كوردستان و عىراقىش بىت. بۇبەش سەرھەپراى نەبوتتەھەى بەرپوھەبەردنىكى باش بۇ ئاوى سەر زەھى و ژىر زەھى لە ھەرىمى كوردستان و عىراق، ئەوا پىويستە پىش ھەولەكانى دامەزراوھە كشتى و تاببەتەكان، ھەولكى نىشتمانى بخەپنەگەر بۇ پاراستنى بەردەوامبوتتەھەى ژيانمان ئەويش لە رىگەى گورانكارى لە شىووزى ژيان، كە ھەنگاويكى دىكەى پىويستە بۇ پاراستنى سەرچاھە ئاوييەكان و كەمكردنەھەى قەيرانى ئاوى لە ھەرىمى كوردستان و عىراق و جىھان.

ئىستا ھەرىمى كوردستان و عىراق بە قۇناخىكى سەختى كەم ئاويدا تىدەپەرن كە لىكەوتەكانى نەوھەكو تەنبا لەسەر بىبەرھەمى جوتتارىن، بە بىبابانبوون، وشكبوونى سەرچاھەكانى ئاوى، كەمبوتتەھەى دەرامەتى ئاوى سەر زەھى و ژىر زەھى، بگرە قۇناخىكى نوئ لە داينكردنى ئاوى پىويست بۇ دانىشتووان ھىناوھە تە ئاراوھە، كە ئەگەر ھەموو ھەولەكان بەكەنەخىت ئەوا چارەنووسىكى خراب چاھەپرىمان دەكات، كە نىشانە سەرھەتاييەكانى دەركەوتتوھە، ئەويش كەم ئاوييە تەنانەت بۇ پىداويستىيەكانى رۇژانەش. لىرەدا بەخستەپووى زانىارى و ئامار ھەلۇھەستە لەسەر دىويكى دىكەى بەفپىرۇچوونى ئاوى لە ھەرىمى كوردستان و عىراق دەكەين، فۇكوسى سەرھەكى لەسەر كارىگەرىيەكانى شىووزى ژيان و لىكەوتەكانى لەسەر بەفپىرۇچوونى تاوھە كە بە بەفپىرۇدانى ناراستەوخۇى ئاوى دەزانرئت.

رىگە راستەوخۇ و ناراستەوخۇ بەكارھىننى ئاوى

ئىستا قۇناخى پىداچوونەھە و رىكخستەھەى بەكارھىننى ئاوى لە عىراق و ھەرىمى كوردستان، بەتايبەتئىش لەلايەن ھاوونىشتمانىيان و دانىشتووانەھە، چونكە دروست بەكارھىننى ھەرىكە لەم رىگاپانە لە يەك لىترەھە بۇ سەتان لىتر ئاوى دەگەرپىننئەھە. بۇ نمونە بەپنى ئازانسى پاراستنى ژىنگە EPA تەنبا لەكاتى شۇردنى ددان بۇ ھەر جارىك، 4 لىتر ئاوى بەكاردەھىندىرئت، واتە ئەگەر مالىك چوار كەس بن و رۇژانە دووجار ددان بشۇن، ئەوا 32 لىتر ئاوى بەكاردەبەن[5]. ھەرىبۇبەش گرتنەبەرى ھەر رىگەبەك بۇ كەمكردنەھەى بەكارھىننى ئاوى لەم رىگە راستەوخۇيانەھە، كارىگەرى لە بەكارھىننى ئاوى دەبىت[6]، رىگە راستەوخۇكان برىتتەھە

- خۇشوردن
- شۇردنى دەست
- ددان شتن و دەموچا شتن
- شۇردنى جلوپەرگ

- شۇردنى قاپ
- شۇردنى ئۆتۈمبىل
- جۆرەكانى دېكە پاكىردنەو بە ئاۋ
- ئاۋدانى باخچە
- ئاۋ خواردنەو

ھەرۋەھا ، رېگە ناراستەوخۇكانىش برىتتېيە لە

- خۇراک
- خواردنەو و خواردنەو ګازىيەكان
- وزە (نەوت، بەنزىن، ګاز و خەلۇز) تەننەت بەرھەمھىنانى وزە نۆيۋوھەكان، كە بۇ بەرھەمھىنانى ھەر نيو ليتر بەنزىن 49.2 ليتر ئاۋ پۈيۋىستە [7].
- كاخەز و جۆرەكانى بەرھەمھەكانى دېكە دار
- پلاستىك و جۆرەكانى، تەننەت ئەگەر يەك بۆتل ئاۋىش بېت
- ساردكەرەو و گەرمكەرەو
- بەرھەمھىنانى كالا و ماددەكان
- ئاۋدېرى و كشتوكال

ھەربۇيەش بەھەر شىۋەيەك لە شىۋەكان بېت، ئاۋ پۈيۋىستىيەكى سەرەكېيە كە راستەوخۇ و ناراستەوخۇ بەكاردەھىنرېت، ئىستاش جىھان بەھۇى گۇرانكارىيەكانى كەشۋەوا بەرەو قۇناخىكى سەختى ئاۋى شىرىن و بەردەستېوونى لەكاتى پۈيۋىستدا تىدەپەرېت، كە رېكخراۋە جىھانىيەكان و كۆمەتەكان و دامەزراۋە گىشتى وتايبەتەكان رېگەى جياۋاز بۇ كەمبەنەو بەخود بەفېرۇنەدانى ئاۋ لە ھەردوۋ رېگەكەو دەدەن. ھەربۇيەش ئازانسى پاراستنى ژىنگەى ئەمريكا EPA لەبارەى پاراستنى سترانىژى ئاۋ ئامازە بە چاۋدېرىكردنى پۈيانەكردنى ئاۋ (water meters) و بەدواداچوونى بەكارھىنانى، دامەزراندن ياخود دانانى ئاگاداركەرەو (waterSense) ياخود ئامېرى دېكەى پېشكەوتو، بەرزكردنەو ھى كارامەى ساردكەرەو و گەرمكەرەو و نەھىشتنى ئاۋدېرى دواكەوتو دەكات [8].

بەكارھىنان و بەفېرۇدانى ناراستەوخۇ ئاۋ لە ھەرىمى كوردستان و عىراق

بەكارھىنانى ئاۋ لە بەرھەمىك "كالاپەك" دا Water Foot Print برى ئەو ئاۋەيە كە لە ھەموو قۇناخەكانى بەرھەمھىنانى ماددە و كالاپەك دا بەكاردەھىنرېت، كە ئەمەش ئەوھەمان بۇ رووندەكاتەو چەند كارىگەرى لەسەر سەرچاۋەكانى ئاۋ ھەيە [9]. ھەربۇيەش بۇ تېشك خستەسەر چەندىن كالاى جۇراۋجۇرى ۋەك خۇراک و ماددە سەرەكېيەكان، لېرەدا ھەلۋەستەيەك لەسەر بەكارھىنانى ناراستەوخۇ ئاۋ لە ھەرىمى كوردستان و عىراق دەكەين، بۇ نمونە برنج يەكېكە لە خۇراكە سەرەكېيەكان لە عىراق و ھەرىمى كوردستان، عىراق يەكېكە لە 10 ۋلاتە سەرەكېيەى جىھان لە بەكاربىردنى برنج [10] ۋ ھەر تاكىك سالانە 45 كىلوگرام بەكاردەھىنرېت [11]، لەكاتىدا بۇ يەك كىلوگرام برنج 2500 ليتر ئاۋ پۈيۋىستە [12]. كەواتە يەكېكە لە رېگەكانى كەمكردنەو ھى ئاۋ برىتتېيە لە بەفېرۇنەدانى ئاۋ لە رېگەى برنجەو، كە ئوۋىش تەنيا بەتاك دەكرېت، نەۋەك بە نەخواردنى برنج بەلكوو بە كەمكردنەو ھى بەفېرۇدانى برنج چ لە چىشتخانە ياخود لە مالەكان .

گۆشتى سوور و سېي يەكېكى دېكەيە لە خۇراكە سەرەكېيەكان لە ھەرىمى كوردستان و عىراق، كە ئىستاش بەرەو جەژنى قوربان دەچىن، دەزانىن ۋەك نەرىتىك قوربانى دەكرېت و، بەپىي ئامارەكان سالانە نىكەى 30 ھەزار ئاژەل دەكرېنە قوربانى [13]، ئەگەر لەروۋى ئاۋ و بەكارھىنانى ئاۋەو سەپرى ئەمە بكەين، ئەوا تەنيا بۇ يەك كىلو گۆشتى سوور، 16 ھەزار و 178 ليتر ئاۋ پۈيۋىستە!

ھەرۋەھا، يەكېكى دېكە لە خواردنە سەرەكېيەكان گۆشتى سېپىيە بە تايبەت مېرىشك. لە ھەرىمى كوردستان ھەر تاكىك سالانە 23.9 كىلو مېرىشك دەخوات. ھەرىمى كوردستان سالانە پۈيۋىستى بە 144 ھەزار تۇن مېرىشكە ، كە 85 ھەزار تۇنى لە دەرەو ھاوردە دەكرېت [14]، بەلام بۇ نىكەى نيو كىلو مېرىشك ياخود 0.45 گۆشتى مېرىشك 2127 ليتر ئاۋ پۈيۋىستە، كە بە بەراورد بەجۇرى دېكەى گۆشتى سوور و سېي ئاژەل ۋ بالندەى دېكە كەمترىن ئاۋى پۈيۋىستە.

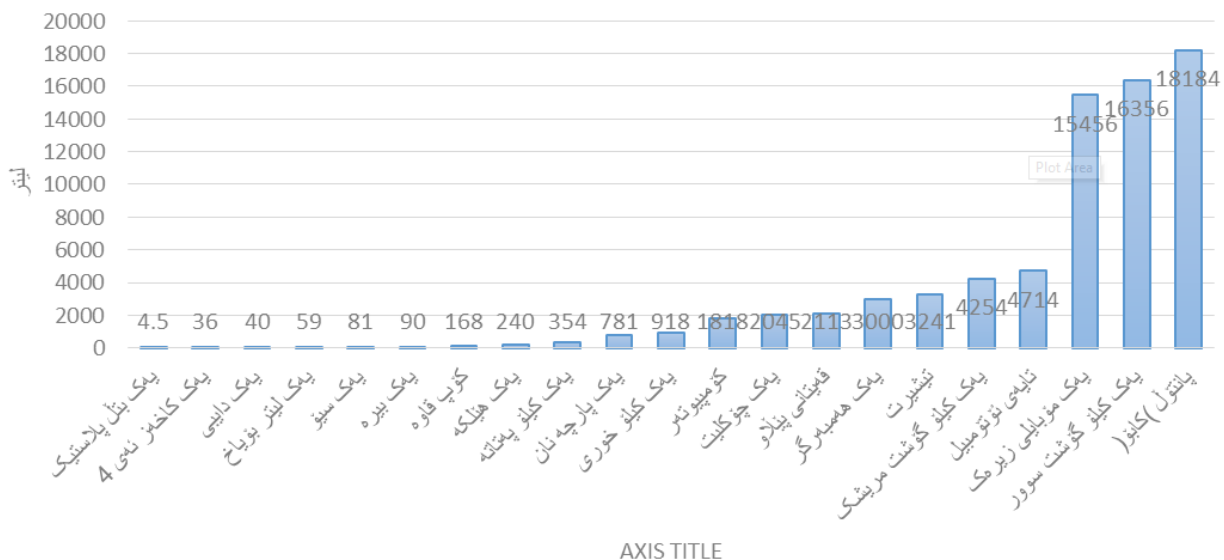
ھەرۋەھا، بۇ نيو كىلو پەتاتە 159 ليتر ئاۋ پۈيۋىستە، بۇ يەك كۆپ قاۋە 168 ليتر ئاۋ پۈيۋىستە، بۇ كاخەزى ئەى 4 نىكەى 36 ليتر ئاۋ پۈيۋىستە!

لەرۋى جلوبەرگە، بۇ بەك تىشرت، 3241 لىتر ئاۋ و بۇ بەك پانتۇل جىنز نىزىكەى زىاتر لە 9 ھەزار لىتر ئاۋ پىۋىستە، ئەم نىمۇنە تەنیا بۇ ئەۋەبوو كە بەكارھىنانى كالىگان جا چ بەرھەمى ناوخۇ بن يان دەرەۋە، چ كاريگەرىيەكى لەسەر بەكارھىنانى ئاۋ، بەتايىبەنىش ئاۋى شىرىن ھەبە، لە گرافىكى بەكەمدا ھاتوو بەكارھىنانى ئاۋ بۇ چەند جۇر كالىا و بەرھەمى جياۋاز كە رۇژانە بەكاردەھىنرېت خراۋەتەرۋو. بۇبە بىر كەرنەۋە لە شىۋازى ژيان و چۇنەتە بەكارھىنانى كالىا و ماددە خۇراكيەكان، بەتايىبەنىش بەفېرۇچوۋنى نىۋەى خۇراكى بەكارھاتوو بەكەكى لە رېگەكانى كەمكەرنەۋەى بەكارھىنانى سەرچاۋەكانى ئاۋ، نەك تەنیا لەنئوخۇدا بەلكوو لە ئاستىكى جىھانىش دا.

لەرۋى ماددە خۇراكيەكانەۋە بەكارھىنانى ئاۋ زۇر زىاترە ۋەك لەرۋەكانى راستەوخۇ بەكارھىنانى ئاۋ، چونكە ئەگەر نىۋەى خۇراكى بەكارھاتوو فېرېدېرېت، ئەۋا ۋاتە نىۋەى ئاۋى بەكارھاتوو لە بەرھەمھىنان بەفېرۇ چوۋە، بۇ نىمۇنە پارچەبەك نان(بەك نان) 781 لىتر ئاۋى پىۋىستە. پانتۇل بەرزىرىن بېرى ئاۋى تىدا بەكاردېت، بەشئىۋەبەك بۇ بەك پانتۇلى جىنز سەرۋو 18 ھەزار لىتر ئاۋ بەكارھاتوو و نىمۇنەنىش بەك بۇتلى ئاۋى دەبەبە كە 4.5 لىتر ئاۋى بۇ بەكارھاتوو لە بەرھەمھىنان دا. ئىنجا كاتېك سوود لە بەرھەمانەش ۋەرنەگىرېت و بەفېرۇ بىرېن ئەۋا ۋاتە جگە لە بەفېرۇدانى كالىكە، ئەۋا ئاۋىش بەفېرۇ دراۋە.

بەپى راپۇرتى دەستەى ئامار ژمارەى دانىشتوۋان لە 2020دا 6 مىليۇن 171 ھەزار و 83 كەس بوۋە، كە لەۋ ژمارەبەش نىزىكەى سەرۋو 600 ھەزار كەس تەمەنىان لەنئىۋان 0-4 سال، ۋاتە ئەگەر ھەرىكەك لەۋ مىندالانە رۇژانە دوو دايبى بەكاربىنن، ئەۋا مانگانە 1.2 مىليۇن دانە و سالانە 535.6 مىليۇن دانە دەكات، كە ھەر دانەبەكى 40.91 لىتر ئاۋ لە بەرھەمھىنان بەكارھاتوو.

گرافىك 1: نىشاندىنى بەكارھىنانى ئاۋ لە بەرھەمھىنانى چەند كالىبەكى جياۋازدا.

نىشاندىنى بەكارھىنانى ئاۋ لە بەرھەمھىنانى چەند كالىبەكى جياۋازدا. سەرچاۋە: ستاكەر، تەمموۋى 2022

كۆتايى

ئىستا چ عىراق و چ ھەرىمى كوردستان رووبەرۋى قۇناخىكى سەختى بن ئاۋى ياخود كەمبوۋنەۋەى سەرچاۋەكانى ئاۋ، لەسەرۋو ھەموو ئەمانەۋە دايبىكردىنى ئاۋى پىۋىست بۇ خواردەۋە بوۋنەتەۋە، كە بەپى راپۇرتى بەيمانگەى سەرچاۋەى جىھانى WRI عىراق (بە ھەرىمى كوردستانىشەۋە)، بەكارھىنانى چەند مۇدىلىكى كەشۋەۋا بۇ خستەنرۋى سىنارىيۇكانى داھاتوۋى ئاۋ لە جىھان، دەرگەتوۋە عىراق لە رىزبەندى ئەۋ 33 ۋاتەدايە كە بە توۋندى رووبەرۋى گۇشارى ئاۋ (كەمبوۋنەۋەى سەرچاۋەى ئاۋ) دەبىتەۋە و لە پلەى 21مدايە [15]، كە ئەمەش بەۋاتى لاۋازبوۋنى بازىرگانى، ئاژەلدارى و باخدارى (چاندنى سەۋزە و ميوە) دېت، تەنانت خەلكەكەشى لەۋانەبە زىاتر رووبەرۋى كەمبوۋنەۋەى ئاۋ بىنەۋە لەۋەى ئەمىرۇ پىندا تىدەپەرن.

لەرۋىستىدا، شىۋازى ژيان و بەفېرۇچوۋنى سەرچاۋە سىرووشىتىيەكان لە عىراق و ھەرىمى كوردستان نەك قۇناخى ستانداردى تىپەراندوۋە.

بەلکۆو خەریکە قۇناخی دابینکردنیش تێدەپەپنیت، کە ئەمەش تەنیا پەیوەست نییە بە زنجیرە دابینکردنەوه، بەلکۆو پەیوەست بە رۆشنبیری گشتی و ھۆشیاری گشتیەوہیە کە پێویستە کاری لەسەر بکەیت و سنووریک بۆ زیادەرۆیەکان دابنریت تاوہکو بتوانریت لەکاتی پێویست، پێداویستیە سەرەتاییەکان وەک ئاو بە خاوینی بۆ ھەمووان دابین بکەیت.

لەکۆتاییدا، کەمکردنەوہی بەکارھێنانە رۆژانەییەکان وەک خۇراک و کالاکانی دیکە، یارمەتیدەری سەرەکییە لە پاراستنی سەرچاوەکانی ئاو، ئەمەش سەرەپای خستەگەری ھەموو ھەولەکان بۆ رینگرتن و قۇناخی پاراستنی بەکارھێنانی راستەوخۆی ئاو، ئەوا پێویستە پێداچوونەوہیەکی بکەیت و ھەولێ تەواو بخەیتەگەر بۆ پاراستنی ئاو لەم رینگانەوہ کە یارمەتیدەریکی راستەوخۆیە بۆ پاراستنی ئاو.

سەرچاوەکان

Andrew Maddocks, Robert Samuel Young and Paul Reig . *Ranking the World's Most Water-Stressed Countries in 2040*. Washington DC: WRI, 2015.

Jennifer Billock. *How much water it takes to create 30 common items*. 16 March, 2020. (تاریخ الوصل 3 July, 2022) <https://stacker.com/stories/2592/how-much-water-it-takes-create-30-common-items>

فوتنۆت

[\(Water Security | World Resources Institute \(wri.org\) \[1\]](#)

[Food deprivation in Iraq _ Iraq | ReliefWeb \[2\]](#)

[Food waste by country 2020 | Statista • \[3\]](#)

[Facebook | Rudaw _ بیسن لە چیشخانەکانی ھەرئەمی کوردستان چۆن خۇراک دەمێننەوہ و فرێدەدریت \[4\]](#)

[5]

<https://www.creekviewdental.com/conserving-water-brushing-teeth/#:~:text=Turn%20Off%20the%20Faucet,drain%20in!%20just%20one%20year>

<https://lastobject.com/blogs/sustainability-101/water-consumption> [6]

<https://www.nationalgeographic.com/environment/article/water-conservation-tips> [7]

<https://www.epa.gov/greeningepa/water-conservation-epa> [8]

[Product water footprint \[9\]](#)

[YouTube _ بەکارھێنانی برنج لە ولاتی جھان \[10\] \[10\]](#)

[\(Iraq Rice \(usda.gov \[11\]](#)

[\(PDF\) How much water does rice use? \(researchgate.net\) \[12\]](#)

<https://www.rudaw.net/sorani/business/300720201> [13]

<https://www.rudaw.net/sorani/business/031220191> [14]

<https://www.wri.org/insights/ranking-worlds-most-water-stressed-countries-2040> [15]